

Frank Vandendries

Voltooid leven? Ik ben er klaar mee

De dood is een beloning voor al diegenen, die het tot niets hebben gebracht, tot niets wilden brengen... Hij stelt hun in het gelijk, hij is hun triomf. Maar voor de anderen, voor al diegenen die zich hebben uitgesloofd om te slagen in dit leven en dit ook bereikt hebben – wat een oorvijg!

Emil Cioran

Met het woordenpaar ‘voltooid leven’ wordt de Nederlandse burger momenteel om de haverklap om de oren geslagen. Voltooid leven is ingeburgerd om uitburgering mee aan te duiden. Maar wat wordt er eigenlijk mee gezegd? Slaat het ergens op of klinkt het gewoon mooi?

Voltooid

Enkele voorbeelden van prominente ‘voltooid leven’-protagonisten om de woorden toe te lichten: Op de NVVE-website valt te lezen dat “uit een onderzoek, uitgevoerd door Maurice de Hond in opdracht van de NVVE, blijkt dat 85 procent van de Nederlanders zich voor kan stellen dat oude mensen hun leven voltooid kunnen vinden.(...) Volgens de deelnemers aan de peiling zijn artsen de meest aangewezen personen om iemand met een voltooid leven te helpen bij zelfdoding (59 procent). Een kleiner percentage (32 procent) is ervoor deze hulp in niet-medische handen te geven.” Ook Tweede Kamerleden doen mee; geciteerd uit Kamervragen: “Bent u bekend met de berichtgeving over ouderen in verzorgingshuizen die een einde aan hun leven hebben gemaakt omdat zij er van overtuigd zijn dat hun leven voltooid is en er geen andere, meer humane mogelijkheden waren om hen hierbij te helpen?(...) Steunt u initiatieven zoals het initiatief van de Nederlandse Vereniging voor een Vrijwillig Levensende (NVVE) die met deze campagne meer aandacht wil vragen voor een waardig en zelfgekozen levensende voor mensen die hun leven voltooid vinden? Zo nee, waarom niet?”

Op de site van Uit Vrije Wil is te lezen: “Uit Vrije Wil is de naam van een initiatiefgroep die zich inzet voor de stervenshulpverlening aan ouderen met een voltooid leven.(...) Voor de stervenshulp aan ouderen met een voltooid leven, gebaseerd op verlies van kwaliteit van leven...” En: “Aan de vrije mens, die zijn leven als voltooid beschouwt, komt de ruimte toe zelf te bepalen hoe en wanneer hij wil sterven.” Onder de titel ‘Voltooid leven’ worden de termen toegelicht: “Wij worden allen veel ouder dan vroeger, meestal tot ons genoegen. Maar op enig moment kunnen wij tot de conclusie komen dat de waarde en de zin van ons leven zodanig zijn afgenomen, dat wij de dood gaan verkiezen boven het leven. De redenen daarvoor lopen uiteen. Soms zien we geen mogelijkheden meer ons leven in een voor ons zinvolle vorm voort te zetten en krijgen we het gevoel onszelf te overleven. Alles van waarde ligt achter ons en alleen leegte resteert nog. Soms raken we geheel afhankelijk van de hulp van anderen en verliezen we elke vorm van regie over ons eigen leven. Soms ook worden we geconfronteerd met fysieke ontluistering en een onomkeerbaar verlies van onze persoonlijke waardigheid.” En in een volgende alinea staat geschreven: “Wanneer ons echter duidelijk wordt dat aan onze omstandigheden niets meer te veranderen valt, kunnen we tot de conclusie komen dat ons leven voltooid is.”

Ook het Humanistisch Verbond participeert: “Bij voltooid leven gaat het om oude mensen die zichzelf overleven. Medische en technologische mogelijkheden hebben onze levensduur verlengd. Dat ervaren veel mensen als heel positief, maar voor sommigen duurt het leven te lang. Ouderen die niet meer in staat zijn te leven op een manier die ze waardevol en waardig achten voelen zich soms vergeten door de dood. Alles van waarde ligt achter hen. Ze zien op tegen elke nieuwe dag en zijn niet meer in staat betekenis te geven aan hun leven. Ze zijn niet langer in staat voor hen zinvolle activiteiten te ondernemen, vrienden en familieleden vallen weg of ze zijn ongewenst afhankelijk van zorg. Zo verder leven doet voor hun gevoel afbreuk aan de waarde ervan.”

Een voltooid leven kan gekenschetst worden door een gebrek aan en een verlies van zin, door verlies aan waardigheid, door afhankelijkheid, fysieke teloorgang en het 'vergeten worden' door de dood. Er is dus sprake van een evaluatie op grond van een mix aan fysieke, psychische en levensbeschouwelijke factoren. 'Voltooid leven' beoogt zo een 'all-in' karakter te hebben.

Klaar

Naast het gebruik van 'voltooid leven' wordt ook gesproken over 'klaar met leven': "Ouderen die klaar zijn met leven en zoeken naar stervenshulp, moeten daartoe de mogelijkheid krijgen. Ook in gevallen van voltooid leven, dient hulp bij zelfdoding mogelijk te zijn, mits voldaan is aan duidelijke zorgvuldigheidseisen." (Humanistisch Verbond). En in een column van een vrijwillig medewerker Ledenondersteuningsdienst & Gevolmachtigddienst van de NVVE staat: "en dat ik niettemin hoop bleef koesteren dat het ooit mogelijk zou zijn dat mensen zoals zij, die echt helemaal klaar zijn met het leven en die verlangend uitzien naar het moment dat ze eruit mogen stappen, ook geholpen kunnen worden."

'Voltooid leven' en 'klaar met leven' worden, zo lijkt het, één op één gebruikt. Dat iemand zegt: "Ik ben klaar met leven, ik wil niet meer, ik heb er geen zin meer in, ik heb het wel gezien, mijn lichaam wil niet meer wat ik wil en mijn geestelijke krachten zijn verdwenen, het is op, tot hier en niet verder" – daar kan ik me wel iets bij voorstellen: het is genoeg geweest, genoeg geploeterd, genoeg gepresteerd. Maar kun je van je leven zeggen dat het voltooid is, zoals bijvoorbeeld een puzzel voltooid is als het laatste stukje is gelegd? Dan moeten we kijken naar wat 'voltooid' zoal betekent.

Met Van Dale maken we een begin: afgewerkt, voleindigd, ten einde gebracht.¹ Voltooid wijst dan op iets wat voorbij is, op een beëindigd proces, op een punt achter iets hebben gezet. Dat is klare taal! Interessanter is het echter te kijken naar de traditie waarin het begrippenpaar 'voltooid leven' wortel lijkt te hebben geschoten, en wel in een bepaalde opvatting van humanisme: de 'levenskunst'. De levenskunstfilosofie geeft antwoord op de vraag: hoe moet ik leven, en zij biedt vaardigheden en technieken aan om je leven vorm te geven en te ordenen, om je te bekwamen in een deugdelijk bestaan.

Zelfzorg is naastenzorg

Levenskunstgoeroe Joep Dohmen verzet zich tegen een volkse opvatting van voltooid leven. In een artikel in *Trouw* ageert hij tegen de maakbare dood, tegen de notie dat met "de laatste scheppende daad, de eigen dood, het kunstwerk dan voltooid zou worden. Nu heb ik de laatste jaren veel geschreven over levenskunst en het leven als kunstwerk. Ik heb daarbij gemerkt dat vooral dit laatste begrip opgevat wordt als een plat pleidooi voor autonomie, terwijl ware levenskunst hier juist het tegendeel van is."² Wat is nu levenskunst volgens Dohmen? In aansluiting op gedachten van de Franse filosoof Foucault: "De belangrijkste overeenkomst [tussen beeldhouwkunst en levenskunst] is dat het in beide gevallen om een scheppende en vormende activiteit gaat. Verschil is dat een levenskunstenaar die zichzelf bewerkt daarna anders in het leven staat. Het leven als kunstwerk verwijst niet naar een notie van voltooidheid, maar naar de kunst om open en vitaal in het leven te blijven staan." Het begrip 'voltooid leven' reserveert Dohmen voor een bepaalde leeftijdsgroep: "Onze derde levensfase speelt zich af tussen de 60 en 85: de kinderen zijn de deur uit, het arbeidsproces is afgerond, we zijn min of meer welgesteld en dan - dan verwachten we overspoeld te worden door een Zwitserlevengevoel. Flauwekul. (...) Wij missen in het Westen een cultuur van goed ouder worden. De Zwitserse psychiater en psycholoog Carl Gustav Jung vergelijkt het leven van de mens met de zon: opkomend in de ochtend, in de middag fel schijnend met een enorm bereik, en verzwakkend in de namiddag en avond. Jung zegt dan: 'De namiddag moet een eigen zin en doel bezitten, en kan niet alleen een beklagenswaardig aanhangsel van de ochtend zijn.' Het is een fase waarin we "minder op onszelf gericht raken, want we hebben de meeste van onze doelen al bereikt. Minder op comfort gericht, minder activistisch, meer bezonnen, meer tijd

¹ *Groot woordenboek der Nederlandse Taal*, Utrecht, Van Dale Lexicografie, 1984 (11^e herz. druk)

² Peter Henk Steenhuis, *De kunst van het sterven is geen platte zelfbeschikking*, *Trouw*, 26 juli 2011

voor de ander, voor de volgende generatie. (...) Wie zo leeft, komt langzaam in de zone waarin de vraag naar een voltooid leven aan de orde is.”

Het er (kunnen) zijn voor de ander is een belangrijk kenmerk van de levenskunstfilosofie, ook al wordt er onomwonden gesproken over ‘zelfzorg’ – die zorg betekent meer dan gericht zijn op het eigen Dikke Ikke...

Jezus

Dohmen noemt drie betekenissen van voltooid leven. “Bij de eerste denk ik aan een huis, een schilderij. Dat kan voltooid zijn, af. Maar ons leven is geen product, is geen klus die geklaard kan worden. Bij de tweede denk ik aan belangrijke doelen die een mens zich gesteld heeft: kinderen krijgen en opvoeden, je werk goed doen, een organisatie leiden, een boek schrijven. Van iemand die tijdens het streven naar deze doelen overvallen wordt door de mededeling dat hij nog maar drie maanden te leven heeft, zeggen we: dit leven wordt afgebroken. Dat is dus een ónvoltooid leven. Je zou je kunnen voorstellen dat hoe meer iemand bereikt heeft waarna hij streefde, des te meer iemand bereid zou moeten zijn, zijn of haar dood onder ogen te zien. Dan nadert het menselijk leven zijn voltooiing. In de derde betekenis vat ik voltooid op als te moe, te zwak en te traag om nog vorm te geven aan je leven. Voltooid in de zin van verzadigd, de mogelijkheden zijn fysiek en mentaal uitgeput. Je kunt niet alleen actief, maar zelfs passief niet meer de rol spelen om er voor anderen te zijn. Het leven wordt eerder een straf dan een gave, je kunt het niet langer opbrengen. Op zo'n moment zouden de kleinkinderen kunnen opstaan en om opa heen gaan staan: 'Opa, wij helpen jou dood te gaan, want wij zien dat jouw leven voltooid is'. Dat is de stervensbegeleiding die Jezus gegeven zou hebben. Als kleinkinderen in staat zouden zijn op deze manier met opa te spreken over voltooidheid, en daarmee een aandeel nemen bij de stervensbegeleiding, dan kan er op een passende wijze gestorven worden. Dan kan iemands dood in overeenstemming raken met zijn leven, een spiegel worden van het geleefde leven. Dan spreken we niet alleen over levenskunst maar ook over stervenskunst. Dat is geen platte zelfbeschikking, integendeel, deze twee kunstvormen zijn uitermate sociaal, en kunnen alleen beoefend worden in relatie met de medemens.”

Ars moriendi

Voltooid leven speelt zich af op meerdere niveaus (wat tegenspraak voorkomt). Ons leven is volgens Dohmen geen product, het kan niet in die zin ‘af’ zijn; van voltooid is wel sprake wanneer iemand bereikt heeft wat hij heeft willen bereiken: door doelen buiten zichzelf te stellen die zijn verwezenlijkt. Een derde betekenis betreft het ziek, zwak en misselijk zijn – hier is er ook geen sprake meer van ‘open en vitaal in het leven staan’ en dus niet meer van een leven dat als kunstwerk beschouwd *mag* worden (wat m.i. overigens niet leeftijdsgebonden is, ook al haalt Dohmen de kleinkinderen erbij). Streng beweert hij: “Zelfbeschikking betekent zo niet dat je op je eentje besluit er een eind aan te maken, maar dat je na een proces van voltooiing en in samenspraak met je dierbare naasten, besluit te sterven. Dat is de ars moriendi die ik voor me zie.” Leuk die samenspraak, maar wat als opa wil sterven en de ‘dierbaren’ werpen drempels op? Dat is voornamelijk een open vraag. Zo ook: wat als er geen dierbaren zijn? Is het levenskunstproject dan *per definitie* mislukt?

Voltooid verleden tijd

Cruciaal is m.i. de vraag: kan gesproken worden over een voltooid leven als het leven er nog is? Immers, *common sense* gedacht, wanneer iemand leeft, is het nog niet voltooid. Iemand die een punt achter zijn leven wil gaan zetten, heeft dat punt nog niet gezet en dus is er van voltooiing geen sprake. In het leven is het leven nooit voltooid. Spreken over voltooid leven vanuit de positie van de levende geeft problemen. Zijn het niet juist de nabestaanden die kunnen zeggen: het is voltooid? (Ik wijs hier naar de verklaring uit de dikke Van Dale.)

Of moet je zeggen, mijn leven is ‘voltooid’ en de resttijd, de tijd tot aan de laatste adem, is... het onvoltooid (ook al noemen we het niet zo)? Hoe moet een levenskunstenaar hier mee omgaan: zijn

leven is voltooid maar nog niet... af – welke status heeft die resttijd? Dohmen zou, zo denk ik, in kunnen stemmen met de restperiode van onvoltooidheid (of onafheid): indien iemand niet met openheid en vitaliteit kan leven, is het ‘kunstwerk’ af – vanuit dit perspectief kan iemand over zichzelf zeggen: “Ik ben voltooid verleden tijd.” Wat biedt de toekomst dan nog? Stervenshulp door anderen: “... wij helpen jou.” En wanneer dan? “Het getuigt van zelfinzicht als je ontdekt wat voor jou nú aan de orde is. De kwestie is: zoek het juiste moment”, aldus Dohmen.³ “Een keer houdt ons leven echt op en dan zijn we dood. Het is belangrijk om erover na te denken dat we dood gaan, hoe en wanneer. (...) Wie moet je geweest zijn als je sterft? Hoe serieus heb je het leven genomen of ben je het eigenlijke leven uit de weg gegaan?”⁴ Dat valt niet mee, van je leven kunst maken! En dan ook nog verantwoording af moeten leggen... Inderdaad, tjezus!

In hoeverre de denkbeelden van Joep Dohmen overeenkomen met het werkelijk geleefde leven van mensen, met het werkelijke sterven van mensen in het ondermaanse, of met een fantasiewereld waarin Harry Potter kan vertoeven, laat ik hier buiten beschouwing (hoewel eenieder werkzaam in de ‘stervenssector’ daar het antwoord op weet). Duidelijk wordt wel dat ‘voltooid’ in voltooid leven niet eenduidig gebruikt wordt. Een ambigue term waarmee je veel kanten mee uit kunt.

Eufemisme

Wat levert bovenstaande ons op?

Nemen we ‘voltooid leven’ letterlijk dan kan daar alleen over gesproken worden als de dood daar is. In figuurlijke zin spreekt iemand een eindoordeel over zijn leven uit – zo gezien is ‘voltooid leven’ zowel een metafoor als een eufemisme voor ‘het is genoeg geweest’ en ‘beter dood dan nog levend’. Voltooid leven wordt dan gebruikt om de eindfase van het leven aan te geven, al of niet ingebed in een (meer of minder moralistische) levensbeschouwing.

En dan ligt er nog de vraag of aan *anderen* de opdracht gegeven kan worden het eigen ‘voltooide’ leven te beëindigen – en of die beëindiging wettelijk geregeld en afgedwongen mag worden.⁵ Dat is tevens de vraag naar wie de eindverantwoordelijkheid over het (individuele) leven draagt.

Soms echter hoeven die vragen niet eens beantwoord te worden omdat je lijf het af laat weten zonder dat je dáár nog over hoeft na te denken.

—

© Frank Vandendries, februari 2012

³ Joep Dohmen, *Tegen de onverschilligheid*, Amsterdam: Ambo, 2007, p. 212

⁴ *Ibid.*, p. 215, 216

⁵ Zou er voldoende draagvlak zijn om ‘euthanasie (bij een voltooid leven)’ op de Unesco-lijst voor Nederlands immaterieel erfgoed te plaatsen, naast Sinterklaas, de Elfstedentocht en Carnaval?